

УДК 332.012.3:332.025.28:330.341.44

Трансформація і концентрація власності в економіці України

Бицюра Ю.В.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економічної теорії
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Статтю присвячено характеристиці особливостей трансформації та концентрації власності в економіці України. Проаналізовано концентрацію власності у національній економіці за часткою економічних суб'єктів різних форм власності у загальних обсягах виробництва промислової продукції, основних засобів виробництва та вартості цінних паперів.

Ключові слова: власність, форми власності, трансформація власності, приватизація, роздержавлення, концентрація власності, економіка України.

Бицюра Ю.В. ТРАНСФОРМАЦИЯ И КОНЦЕНТРАЦИЯ СОБСТВЕННОСТИ В ЭКОНОМИКЕ УКРАИНЫ

Статья посвящена характеристике особенностей трансформации и концентрации собственности в экономике Украины. Проанализирована концентрация собственности в национальной экономике по доле экономических субъектов разных форм собственности в общих объемах производства промышленной продукции, основных средств производства и стоимости ценных бумаг.

Ключевые слова: собственность, формы собственности, трансформация собственности, приватизация, разгосударствление, концентрация собственности, экономика Украины.

Bitsyura Y.V. TRANSFORMATION AND CONCENTRATION OF PROPERTY IN ECONOMY OF UKRAINE

Article is devoted to the characteristic of features of transformation and concentration of property in economy of Ukraine. Concentration of property in national economy behind a share of economic actors of different patterns of ownership in total productions of an industrial output, fixed assets of production and cost of securities is analyzed.

Keywords: property, patterns of ownership, transformation of property, privatization, privatization, concentration of property, economy of Ukraine.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Реформування економіки України на принципах соціально орієнтованого ринкового господарювання вимагає подальшої трансформації в системі відносин власності. У зв'язку з цим в економіці нашої країни вже майже 25 років відбувається складний і суперечливий процес, з одного боку, руйнації існуючих відносин суспільної власності, а з іншого – становлення недержавних форм власності та формування нової системи відносин власності, в основі якої знаходиться колективна та приватна власність на ресурси і вироблену продукцію.

У процесі роздержавлення і приватизації в Україні за 1992–2015 рр. 28 718 об'єктів змінили державну і 95 008 об'єктів – комунальну форму власності. За цей же період кількість приватизованих об'єктів малої приватизації (груп А та Ж) становила 113 371 од. Також було створено 11 556 акціонерних товариств (далі – АТ) [1, с. 80–84]. Такі результати свідчать про масштабний та швидкоплинний характер трансформації власності в Україні.

Як показує досвід, політика старих і нових реформаторів по суті зводиться до перерозподілу влади, об'єктів власності та грошових потоків, а не на підвищення добробуту громадян. У сучасних умовах економічної, військово-політичної нестабільності та посилення залежності від фінансових вливань від МВФ, прикриваючись гаслами неефективності державної форми власності та державного управління, необхідності здійснення прозорості процесу приватизації (під видом боротьби з корупцією), наповнення державного бюджету тощо, представники нинішньої влади у 2016 р. проголосили курс на здійснення широкомасштабної приватизації стратегічно важливих підприємств (Одеський припортовий завод, «Центренерго», «Турбоатом», «Укрзалізниця», «Укрспирт» та ін.). Запланована приватизація близько 450 державних об'єктів у значній мірі загрожує національній економічній безпеці України.

Україна у 2014 р. знаходилася лише на 81 місці серед 188 країн світу за індексом розвитку людського потенціалу [2, с. 209], тоді як у

1991 р. – на 45 місці. За індексом глобальної конкурентоспроможності наша країна у 2015 р. посіла низьке 79 місце серед 140 країн [3, с. 7].

Низький рівень міжнародних соціально-економічних індикаторів свідчить про те, що в Україні реалізувався неефективний варіант трансформації власності в економічній системі, коли державні та суспільні інтереси не бралися до уваги, а трансформація власності відбувалася виходячи з приватних інтересів окремого прошарку населення. Це призвело до глибокої соціально-економічної кризи, зниження рівня життя, технологічного відставання, концентрації власності та доходів у заможної меншості, наближеної до влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади дослідження проблем трансформації та концентрації власності у національній економіці відображені в працях відомих вчених: А. Гальчинського [4], І. Лукінова [5], К. Маркса [6], С. Мочерного [7], О. Пасхавера [8; 9], А. Покритана [10], В. Радченка [11], В. Рибалкіна [12], А. Сірка [13; 14], А. Чухна [15] та інших.

Незважаючи на глибину та різноплановість проведених досліджень, у роботах вітчизняних і зарубіжних вчених недостатньо досліджуються проблеми концентрації власності та її вплив на соціально-економічний розвиток з урахуванням специфіки ринкової трансформації економіки України.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є аналіз процесів трансформації та концентрації власності в економіці України.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Україні формування приватної та колективної власності здійснювалось в умовах трансформаційних інституційних змін у системі економічних відносин, у результаті масштабної приватизації державних підприємств та широкого первісного нагромадження капіталу в умовах глибокої соціально-економічної кризи, нерозвинутого ринкового середовища та лібералізації економічних відносин.

Головною передумовою до формування приватної та колективної форм власності в Україні була необхідність подолання монополії державної власності та розвитку конкуренції, потреба формування багатокладності форм власності для переходу до соціально орієнтованої ринкової економіки. Для цього необхідно було провести трансформацію власності шляхом роздержавлення та приватизації.

В залежності від способів здійснення приватизації в Україні, можна виділити такі її

основні етапи: перший етап – стихійна або «номенклатурна» приватизація (кінець 80-х – початок 90-х рр. ХХ ст.); другий етап – «мала» приватизація (1992–1994 рр.) – приватизація малих підприємств через оренду з викупом або викуп трудовим колективом; третій етап – «безплатна» або сертифікатна приватизація – масова приватизація з використанням приватизаційних цінних паперів для залучення широких верств населення до придбання акцій великих і середніх підприємств і малих об'єктів (1995–1999 рр.); четвертий етап – грошова приватизація через індивідуальні процедури залучення стратегічних інвесторів (1999–2015 рр.); п'ятий етап – масова грошова приватизація стратегічно важливих державних підприємств (з 2016 р.).

«У ході спонтанної приватизації на межі 80–90-х рр. ХХ ст., у результаті організаційних маніпуляцій та структурних перетворень колишніх галузевих міністерств і відомств, номенклатура прибрала до своїх рук найбільш прибуткові підприємства та сфери економічної діяльності, насамперед, орієнтовані на експорт підприємства паливно-енергетичного комплексу» [13, с. 36–37].

Бюрократія (і насамперед директори колишніх державних підприємств) використовувала власність ослабленої держави з метою власного збагачення (отримуючи пільгові державні кредити, ліцензії на використання природних ресурсів, створюючи свої кооперативи і спрямувавши на них одержаний прибуток) [16, с. 22]. Саме представники колишньої партійно-господарської номенклатури акумулювали перші значні капітали й почали створювати підприємства у вигідних сегментах пострадянського ринку [16, с. 11].

За період 1991–1993 рр. поширюється метод викупу об'єктів власності об'єднаннями працівників за кошти самих підприємств. Трудовим колективам надавалось пріоритетне право та додаткові пільги для викупу майна підприємств. Водночас, починаючи з 1994 р., таку практику було ліквідовано. Це пов'язано з тим, що у власність трудових колективів почали дедалі частіше потрапляти об'єкти, які становили інтерес для державних чиновників, новоявлених бізнесменів та кримінальних структур.

Загалом офіційно проголошений курс на приватизацію в Україні протягом 1992–1994 рр. багато в чому носив суто декларативний характер. На практиці державний сектор економіки продовжував контролюватися представниками партійно-господарської

номенклатури та представниками галузевих міністерств (або підставних осіб, що представляли їхні інтереси).

26 листопада і 30 грудня 1994 р. відповідно були прийняті Укази Президента «Про заходи щодо забезпечення прав громадян на використання приватизаційних майнових сертифікатів» і «Про заходи з прискорення процесу малої приватизації в Україні». Ці Укази дали поштовх новому етапу сертифікатної масової приватизації.

Цей етап був пов'язаний з масовим акціонуванням і корпоратизацією середніх і великих державних підприємств; широким використанням іменних приватизаційних майнових сертифікатів та приватизаційних компенсаційних сертифікатів у якості платіжних засобів в процесі приватизації. Для цього етапу характерним стали: стрімкі темпи трансформації відносин власності; приватизація, заснована на мінімальній, переважно балансовій оцінці вартості майна, що підлягало приватизації; збереження пільг для працівників та для представників вищого менеджменту підприємств, що приватизувалися; створення фінансової інфраструктури для обслуговування обігу приватизаційних сертифікатів, Фонду державного майна України та ліквідація старої галузевої системи управління, що гальмувала приватизацію.

Саме запровадження моделі сертифікатної приватизації дістає підтримку більшості населення, оскільки кожний громадянин формально ставав власником рівної кількості майна, що приватизовувалось. Це створювало ілюзію «забезпечення соціальної справедливості» та «рівного доступу громадян до державної власності» при її розподілі. Крім

того, така модель дозволяла досить швидко здійснити приватизацію навіть без наявності первісного капіталу. Стихийний, практично безконтрольний з боку суспільства, розвиток приватизаційних процесів в Україні призвів до реалізації механізмів нелегітимного збагачення та привласнення державної власності.

А. Покритан наголошує, що приватизація протягом певного часу виступатиме як необхідний елемент процесу первісного нагромадження капіталу. Акціонерна форма власності виступає як спосіб мобілізації додаткових капіталів, централізація яких є фактором розв'язання господарських проблем, недоступних приватному індивідуальному капіталу. Тим часом, в наших умовах акціонування є способом руйнування державної форми власності та утворення вільної від засобів виробництва робочої сили [17, с. 23].

Приватизація більшості промислових підприємств здійснювалася шляхом акціонування (утворення на базі цих підприємств АТ) з наступними відкритим продажем акцій. Протягом 1995–1998 рр. проходила масова сертифікатна приватизація. За нашими розрахунками, зробленими на основі звітів Фонду державного майна України, форму власності за цей період змінили 49 479 об'єкта [18] (39,3% від загальної кількості приватизованих об'єктів, в середньому 12 370 об'єктів за рік, тоді як в інші періоди набагато менше). На етапі масової приватизації в Україні значно прискорилися темпи приватизації (приблизно в 4 рази порівняно з темпами «малої» приватизації).

Динаміка даних таблиці 1 свідчить про активне формування суб'єктів колективної

Таблиця 1

Кількість та частка об'єктів ЄДРПОУ за формами власності в Україні (на початок року)

Форма власності	1997		1999		2001		2003		2004	
	К-ть, од.	%	К-ть, од.	%	К-ть, од.	%	К-ть, од.	%	К-ть, од.	%
Державна	52 836	8,6	43 776	6,0	43 060	5,2	42 484	4,5	42 935	4,4
Комунальна	44 558	7,2	58 078	8,0	63 707	7,6	70 231	7,5	74 252	7,6
Приватна	173 633	28,2	210 596	28,9	244 788	29,3	277 679	29,7	290 304	29,6
Колективна	340 618	55,3	408 951	56,2	475 759	57,0	536 620	57,4	564 500	57,5
у т.ч. акціонерна	30 922	5,0	35 693	4,9	34 942	4,2	35 061	3,7	34 662	3,5
Міжнародних організацій та юросіб інших держав	4 041	0,7	6 606	0,9	7 572	0,9	8 564	0,9	9 063	0,9
Всього	615 686	100	728 007	100	834 886	100	935 578	100	981 054	100

Джерело: складено автором за даними [19, с. 307; 20, с. 319]

та приватної форм власності в Україні. Якщо на початок 1997 р. було 173 633 об'єктів ЄДРПОУ приватної форми власності, то на початок 2004 р. їхня кількість становила 290 304 од. (зросла на 67,2%). За абсолютними та відносними показниками в Україні домінують підприємства та організації колективної форми власності. Так, за період 1997–2004 рр. їхня кількість зросла з 340 618 до 564 500 од. (на 65,7%), а їх частка у загальній кількості об'єктів ЄДРПОУ є найбільшою та зросла з 55,3% до 57,5%. У ході приватизації зменшилась кількість державних підприємств і організацій (з 52 836 до 42 935 од., тобто на 18,7%) [19, с. 307; 20, с. 319].

За даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, питома вага кількості суб'єктів господарювання державного сектору економіки у 2014 р. складала лише 0,7% [21], що свідчить про активне формування і чисельне домінування економічних суб'єктів недержавної форми власності в Україні.

Зазначимо, що з 2004 р. відповідно до положень Господарського кодексу України у статистичних щорічниках до приватної форми стали відносити колективну і власність міжнародних організацій та юридичних осіб інших держав. Крім того, Державна служба статистики України починаючи з 2005 р. не веде облік узагальнених даних господарської діяльності підприємств за різними формами власності, що унеможлиблює здійснення глибокого сучасного аналізу концентрації власності у національній економіці.

Найбільший внесок в обсяг промислового виробництва в Україні у 1992 р. здійснювали державні підприємства (81,0%), а у 2003 р. – суб'єкти колективної форми власності (80,9%), частка державних підприємств зменшилась до 14,5%, а приватних становила лише 1,8% [22, с. 318–319]. Акціонерна власність займає досить вагоме місце в економіці України за обсягами промислової продукції. Так, частка суб'єктів акціонерної власності у загальному обсязі промислового виробництва є найбільшою серед підприємств інших форм власності (62,4%).

Про подальше утвердження недержавних форм власності в Україні свідчить те, що на початок 2006 р. 87,2% промислових підприємств і організацій знаходилося у приватній власності, 4,5% – у державній та державно-корпоративній, 8,3% – у комунальній та комунально-корпоративній [23, с. 309]. Приватні підприємства промисловості у 2005 р. реалізували 92,5% продукції цієї галузі, державні та

державно-корпоративні – 2,0%, комунальні та комунально-корпоративні – 5,5% [23, с. 311].

За період 1990–2003 рр. структура власності на основні засоби виробництва в Україні зазнала значних змін, а саме: частка державної власності зменшилась з 81,3 до 29,9%, колективної – зросла з 13,3 до 40,7%, а приватної – зменшилась з 5,4 до 4,2% (див. табл. 2). У 2003 р. в державній і комунальній власності було сконцентровано понад половину (54,6%) основних засобів по економіці в цілому. Однак, за даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, у 2011 р. частка залишкової вартості основних засобів та нематеріальних активів державного сектора становила лише 13,8% [21].

М. Хохлов наголошує на наявності суперечності між масштабами приватизації державного майна та економічними результатами трансформації власності [25, с. 36]. Трансформація власності відбувалася шляхом проведення широкомасштабної та швидкоплинної зміни правового статусу державних підприємств. При цьому розробка і впровадження економічного механізму реалізації підприємств недержавних форм власності були відсутні на другий план. Масова приватизація призвела з одного боку до дезінтеграції великих підприємств – виділення дрібних, розрізнених структурних їх підрозділів у самостійні юридичні особи; з іншого – до об'єднання підприємств, але не за критеріями соціально-економічної ефективності, а за принципом приналежності до певної фінансово-промислової групи.

Більшість громадяни України є номінальними власниками АТ, вони фактично не володіють, не розпоряджаються капіталом АТ у своїх інтересах, реально не використовують і більшість своїх корпоративних прав. Результатом прийнятої методології та сформованого на її основі механізму приватизації став процес концентрації капіталу АТ в руках вузьких груп акціонерів [26, с. 74].

Відповідно до Указу Президента України «Про Державну програму приватизації на 1999 р.», сертифікатну приватизацію було завершено. У програмі визначались пріоритети виключно грошової приватизації та економічні заходи щодо її регулювання.

Загалом планом на 1999 р. передбачалась зміна власності 5,5 тис. об'єктів малої приватизації та було заплановано 800 млн. грн. надходжень до загального фонду державного бюджету від приватизації, проте фактичні надходження становили 694,6 млн. грн. [18].

Для активізації приватизаційних процесів Фондом державного майна України були ухвалені рішення про: пріоритетний продаж великими пакетами акцій об'єктів групи Г і стратегічно важливих для економіки й безпеки держави підприємств за окремо визначеним порядком; продаж об'єктів групи А переважно цілісними майновими комплексами; продаж акцій шляхом розміщення депозитарних розписок; продаж пакетів акцій на відкритих торгах, тендерах з метою залучення світових лідерів у відповідних галузях економіки та проведення ними модернізації виробництва, інноваційної діяльності; розукрупнення підприємств, виділення з їх складу структурних підрозділів основного виробництва та інженерної інфраструктури.

Зміна пріоритетів у підходах до приватизації в Україні призвела до збільшення надходжень коштів до державного бюджету. Для порівняння: за даними Фонду державного майна України, за період 1992–1998 рр. за рахунок приватизації до держбюджету надійшло лише 508 млн. грн., а тільки за 1999 р. – 694,6 млн. грн. [18].

Для подальшого реформування відносин власності, у 2000 р. було внесено значну кількість змін до законодавства, що регулює процеси приватизації. Поштовхом до пожив-

лення приватизації та концентрації власності був прийнятий Указ Президента «Про невідкладні заходи щодо прискорення приватизації майна в Україні» (від 29 грудня 1999 р.).

Продовження трансформації власності відбувалося відповідно до ухваленого 18 травня 2000 р. Закону України «Про Державну програму приватизації». Цим законом було визначено нову Державну програму приватизації на 2000–2002 рр., яка має певні особливості: вперше були виставлені на продаж за гроші контрольні пакети акцій стратегічно-важливих державних підприємств і природних монополій (об'єкти електроенергетики, металургії, машинобудування та інші); індивідуальний підхід під час підготовки підприємств до приватизації та вибір способу приватизації об'єкта, виходячи з його економічного стану, частки у сегменті ринку; залучення ефективного «промислового інвестора».

Проте, як зазначають О. Пасхавер та інші, приватизація проводилася «адресно» й забезпечувала для обраних інвесторів купівлю підприємств за нижчою ціною. З цією метою використовувався спосіб продажу державних об'єктів «промисловим інвесторам», за якого встановлювалися спеціальні кваліфікаційні вимоги до покупців, які спеціально визначалися під конкретного інвестора [9, с. 36].

Таблиця 2

Структура основних засобів за формами власності в Україні

Форма власності	1990	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2011
Державна	81,3	51,1	49,6	45,8	40,0	39,0	32,6	32,1	30,4	29,9	13,8
Комунальна		10,9	9,3	10,9	12,6	14,3	21,9	23,3	23,8	24,8	
Приватна	5,4	2,0	1,7	1,9	2,2	2,4	4,0	4,3	4,3	4,2	86,2
Колективна	13,3	35,9	39,3	41,3	45,1	44,1	41,3	40,1	41,1	40,7	
Міжнародних організацій та юросіб інших держав	-	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2	0,2	0,4	0,5	

Джерело: складено автором за даними [19, с. 308; 20, с. 320; 22, с. 314; 24, с.345; 21]

Таблиця 3

Окремі показники щодо діяльності реєстраторів цінних паперів в Україні (на початок року)

Найменування показника	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Кількість емітентів іменних цінних паперів, реєстри яких ведуть реєстратори	12 373	14 938	16 035	17 593	18 111	18 420
Кількість власників іменних цінних паперів у реєстрах, млн. осіб	18,512	19,123	17,578	17,76	16,658	16,077
Середня кількість власників іменних цінних паперів у розрахунку на один емітент, фізичних та юридичних осіб	1 496	1 280	1 096	1 009	920	873

Джерело: складено автором за даними [28]

Під час грошового етапу приватизації значного поширення в Україні набувають тіньові схеми приватизації. Відбувалась передача державних пакетів акцій в управління впливовим вітчизняним фінансово-промисловим групам, що і отримували фактичний контроль над великими державними підприємствами, виставленими на приватизацію. Це дозволяло великим промисловим АТ, власники яких були «наближені» до державної влади, фактично без інвестиційних вливань привласнювати доходи державних підприємств.

У 2003–2004 рр. найбільшого поширення набули тіньові методи приватизації, використання службового становища для штучного заниження вартості об'єктів державної власності та їхньої приватизації тощо. Наслідком цього стала серія скандальних судових процесів в Україні у 2005 р., прийняття рішень про реприватизацію. Одним із яскравих прикладів, доказом щодо масштабів порушень у сфері приватизації став повторний продаж у 2005 р. «Криворіжсталі» за 4,8 млрд. дол., що на 20% більше, ніж дохід від приватизації за усі попередні роки [27, с. 2].

Як свідчать дані таблиць 3 та 4, у результаті перерозподілу та концентрації акціонерної власності спостерігається зменшення кількості власників іменних цінних паперів (з 18,512 млн. на початок 1999 р. до 16,077 млн. на початок 2004 р. або на 13,2%) та зменшення загальної кількості особових рахунків власників цінних паперів (з 16,151 млн. шт. у 2003 р. до 4,3905 млн. шт. у 2011 р. або на 72,8%). При цьому якщо на початок 1999 р. у середньому на одне АТ припадало 1 496 власників, то на початок 2004 р. їхня чисельність зменшилася до 873 власника (або на 41,6%). Останні дані свідчать про те, що процес концентрації капіталу акціонерної власності відбувається досить швидкими темпами, хоча у 1999–2004 рр. вона ще була досить розпорошеною.

Як зазначено у звіті Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку України за 2002 рік, порівняно з 2000 р. кількість акціонерів – фізичних осіб цих емітентів – за 2001 рік зменшилася на 3 млн. осіб, що свідчить про проходження процесів скуповування акцій у фізичних осіб – дрібних власників – з метою укрупнення пакетів. Акціонери, кількість яких у емітентів на 01 січня 2002 року складала 9,162 млн. осіб, у більшості своїй мають у володінні акції збиткових підприємств або не мають можливості здійснювати реальний контроль за діяльністю АТ. У багатьох акціонерів – фізичних осіб права володіння обмеж-

уються лише десятою, а у переважної більшості – сотою або тисячною часткою відсотка статутного капіталу [28].

Спостерігається тенденція до зменшення громадян-співвласників АТ. Так, за даними реєстраторів, у 2011 р. було зареєстровано лише 4,39 млн. особових рахунків цінних паперів у власності резидентів-фізичних осіб, тоді як у 90-ті рр. у придбання акцій населенням вкладено 43 млн. приватизаційних майнових сертифікатів. Крім того, номінальна вартість пакетів іменних цінних паперів у власності резидентів-фізичних осіб становила лише 4,23 млрд. грн. (6,0% від загальної їх вартості) (див. табл. 4). Отже, прискореними темпами відбувається зменшення чисельності та частки дрібних акціонерів в капіталі АТ. Фактично відбулося масове відчуження від власності близько 38 млн. громадян України і концентрація її в руках олігархічних кланів зрощених з владою!

Цей факт також підтверджують дані Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку України щодо зменшення кількості рахунків власників цінних паперів у 2010–2014 рр. (за даними і зберігачів, і реєстраторів) з 11,28 до 5,50 млн. шт. При цьому номінальна вартість цінних паперів, які належать власникам цінних паперів, зросла з 610,21 до 852,71 млрд. грн. [28]. Тобто в середньому вартість пакету цінних паперів, що припадає на одного власника, зросла майже втричі з 54 097 до 155 038 грн. За даними, у 2014 р. кількість акціонерів зменшилась більш майже у 10 разів, а їхня частка у загальній вартості цінних паперів становила лише 6,85% [28]. Тобто в Україні відбувається масове відчуження робітників та звичайних людей від власності та концентрація капіталу у фінансово-промислових групах.

Щодо структури пакетів іменних цінних паперів за номінальною вартістю, то за період 2003–2011 рр. у власності вітчизняних підприємств і організацій залишається найбільший пакет цінних паперів (77–83%), середня номінальна вартість якого у 2011 р. досягла 4,479 млн. грн. Частка у структурі номінальної вартості цінних паперів у власності громадян України має стійку тенденцію до зменшення з 14,7% у 2003 р. до 6,0% у 2011 р. (див. табл. 4).

У зв'язку з високим рівнем економічних та політичних ризиків, залучення іноземного капіталу в країну є незначним і нестійким. Так, у 2003–2011 рр. частка іноземних інвесторів коливалася в межах 5–14% і в 2011 р.

у власності нерезидентів-юридичних осіб вартість пакету цінних паперів була в середньому 15,66 млн. грн., що у 3,5 рази більше, ніж у вітчизняних юридичних осіб. Це свідчить про поступове скуповування дешевих (недооцінених) вітчизняних ліквідних активів і концентрацію їх у власності іноземних компаній.

«У результаті переділу державної власності, пік якого вже пройдено, в Україні та Росії швидко сформувалися кілька олігархічних

груп великого капіталу, які тісно переплелися з державною владою, диктуючи їй свої умови. Тому їх зазвичай називають фінансово-політичними групами (в Україні їх нараховують близько 7, в Росії – 20). Використовуючи вади законодавства та відсутність контролю з боку держави й громадськості тепер, олігархи стрімко й агресивно скуповують цілі промислові галузі, вибудовують фінансово-промислові імперії» [13, с. 42].

Таблиця 4

Динаміка загальної кількості особових рахунків власників цінних паперів у реєстраторів та їхньої номінальної вартості в Україні

Показники	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Загальна кількість рахунків власників цінних паперів, млн. шт.	16,151	15,634	14,950	13,497	12,328	11,856	11,227	8,401	4,3905
у т.ч. у власності нерезидентів-юридичних осіб	0,002	0,002	0,002	0,002	0,002	0,002	0,002	0,001	0,0005
у т.ч. у власності нерезидентів-фізичних осіб	0,0034	0,004	0,0041	0,005	0,005	0,005	0,005	0,003	0,001
у т.ч. у власності резидентів-юридичних осіб	0,064	0,062	0,062	0,059	0,095	0,052	0,049	0,036	0,013
у т.ч. у власності резидентів-фізичних осіб	16,082	15,566	14,882	13,431	12,226	11,797	11,171	8,361	4,376
Номінальна вартість пакетів іменних цінних паперів, млрд. грн.	85,00	105,64	124,73	136,73	167,97	193,30	219,31	196,7	70,42
у т.ч. у власності нерезидентів-юридичних осіб	5,64	6,21	7,21	7,36	11,96	21,40	30,26	26,55	7,83
у т.ч. у власності нерезидентів-фізичних осіб	0,13	0,16	0,16	0,17	0,23	0,27	0,29	0,23	0,13
у т.ч. у власності резидентів-юридичних осіб	66,73	85,30	101,06	113,93	136,18	152,13	168,63	154,44	58,23
у т.ч. у власності резидентів-фізичних осіб	12,5	13,97	16,30	15,27	19,60	19,50	20,13	15,48	4,23
Структура номінальної вартості пакетів іменних цінних паперів, %	100	100	100	100	100	100	100	100	100
у т.ч. у власності нерезидентів-юридичних осіб	6,64	5,88	5,78	5,38	7,12	11,07	13,80	13,50	11,12
у т.ч. у власності нерезидентів-фізичних осіб	0,15	0,15	0,13	0,12	0,14	0,14	0,13	0,12	0,18
у т.ч. у власності резидентів-юридичних осіб	78,51	80,75	81,02	83,32	81,07	78,70	76,89	78,52	82,69
у т.ч. у власності резидентів-фізичних осіб	14,71	13,22	13,07	11,17	11,67	10,09	9,18	7,87	6,01
Номінальна вартість пакетів іменних цінних паперів у розрахунку на один відкритий рахунок, тис. грн.	5,263	6,757	8,343	10,130	13,625	16,304	19,534	23,414	16,039
у т.ч. у власності нерезидентів-юридичних осіб	2820	3105	3605	3680	5980	10700	15130	26550	15660
у т.ч. у власності нерезидентів-фізичних осіб	38,235	40	39,024	34	46	54	58	76,67	130
у т.ч. у власності резидентів-юридичних осіб	1042,66	1375,81	1630	1931,02	1433,47	2925,58	3441,43	4290	4479,23
у т.ч. у власності резидентів-фізичних осіб	0,777	0,897	1,095	1,137	1,603	1,653	1,802	1,851	0,967

Джерело: складено автором за даними [28]

Показовим у процесі трансформації та концентрації власності в Україні є створення фінансово-промислових груп на основі корпоративного об'єднання цілого ряду підприємств різних галузей або регіону.

На початок 2016 р. до найбільших фінансово-промисловими груп належать "System Capital Management" (3,1 млрд. дол.), «Приват» (2,8 млрд. дол.), "East One Group" (1,3 млрд. дол.), а їхніми власниками відповідно є Р. Ахметов; І. Коломойський, Г. Боголюбов; В. Пінчук. До десятки найбагатших людей України також належать Ю. Косюк («Миронівський хлібопродукт» – 0,769 млрд. дол.), О. Ярославський ("DCH Group" – 0,727 млрд. дол.), О. Вадатурський («Нібулон» – 0,71 млрд. дол.), П. Порошенко («Рошен» – 0,679 млрд. дол.), Д. Фірташ ("Group DF" – 0,665 млрд. дол.), А. Веревський («Кернел Групп» – 0,642 млрд. дол.) [29]. Обсяг капіталу, власниками якого є 100 найбагатших людей України (0,0023% населення), на початок 2016 р. становив 23,8 млрд. дол., що складає близько 27% від загальної вартості основних засобів в економіці України. Це свідчить про значну концентрацію капіталу у власності невеликої групи олігархів і відповідно значну диференціацію населення за доходами.

Висновки з цього дослідження. У ході трансформації власності в Україні здійснювався процес первісного нагромадження і концентрації капіталу; відбулась швидка зміна інституціонального середовища шляхом прийняття законів, що регулюють відносини власності; розвинулось підприємництво, зокрема, було створено велика кількість кооперативів, товариств з обмеженою відповідальністю, акціонерних товариств, що розвивалися на фоні поступового зменшення частки державної власності.

Основними особливостями формування недержавної власності в економіці України є:

її формування на нетрудовій основі в результаті широкомасштабного роздержавлення та приватизації власності; неспівпадання реальної та формальної суб'єктної структури власності; концентрація капіталу в фінансово-промислових групах «наближених» до влади та ін. Це визначило характер суперечностей у відносинах власності: між асоційованою природою колективної та акціонерної власності та спрямованістю механізму їх реалізації на інтереси вузького соціального прошарку; між тенденцією до зростання концентрації капіталу та його дезінтеграцією; між соціально-економічним потенціалом колективних підприємств і акціонерних товариств та вузькими межами реалізації колективної та акціонерної власності.

Головним недоліком трансформаційного механізму в Україні стало те, що він будувався на основі класичних підходів до формування ринкових основ господарювання в поєднанні з ефектом шокової терапії, в результаті чого знизилась дієздатність держави. Орієнтуючись на ліберальну модель, було слабо захищено позиції вітчизняного виробника. Формування у відносинах власності було спрямовано в бік дезінтеграції суб'єктів власності, зниження їх відтворювального потенціалу. На нашу думку, в нашій країні було спеціально реалізовано ліберальну модель, спрямовану на підпорядкування економіки України транснаціональному капіталу.

Створення в Україні соціально орієнтованої економіки потребує наявності сильних економічних і захисних функцій держави; гармонії суспільного виробництва та інтересів; створення такої системи відносин власності, в структурі якої значну частку мала б оновлена державна власність (адаптована до ринкових умов господарювання), яка служила б основою виконання державою соціальних і економічних функцій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Звіт про роботу Фонду державного майна України, хід та результати виконання Державної програми приватизації за 2015 р. – К.: Фонд державного майна України, 2016. – 97 с.
2. Human Development Report 2015 / United Nations Development Programme. – New York, 2015. – 273 р.
3. The Global Competitiveness Report 2015–2016 / World Economic Forum. – Geneva, 2015. – 385 р.
4. Гальчинський А.С. Власність, яка вона є. Чи зможемо подолати глибоку деформованість? / А.С. Гальчинський // Дзеркало тижня. – 30 вересня 2000 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gazeta.dt.ua/ECONOMICS/vlasnist_yaka_vona_e_chi_zmozheмо_podolati_gliboku_deformovanist.html.
5. Лукінов І.І. Економічні трансформації (наприкінці ХХ ст.) / І.І. Лукінов. – К.: Книга, 1997. – 456 с.
6. Маркс К. Твори: в 50-ти тт. Т.25. Ч.1. «Капітал», Т.3 / К. Маркс, Ф. Енгельс. – 2-ге вид. – К.: Держполітвидав, 1963. – 507 с.

7. Мочерний С.В. Власність і особливості її розвитку в розвинутих країнах світу / С.В. Мочерний // Економіка України. – 1994. – №4. – С.48–57.
8. Пасхавер О.Й. Завершальний етап приватизації в Україні / [О.Й. Пасхавер, Л.Т. Верховодова, Т.Є. Воронкова, Н.В. Терещенко]. – Центр економічного розвитку. – К.: Міленіум, 2003. – 78 с.
9. Пасхавер О.Й. Великий український капітал: взаємовідносини з владою і суспільством / [О.Й. Пасхавер, Л.Т. Верховодова, К.М. Агеєва]; Центр економічного розвитку. – К.: Дух і літера, 2007. – 130 с.
10. Покритан А.К. Деякі питання аналізу і реформування відносин власності / А.К. Покритан, В.Г. Гринчук // Економіка України. – 2003. – № 11. – С.40–46.
11. Радченко В.В. Власність та соціально-економічні перетворення в Україні і утвердження суб'єктивізму / В.В. Радченко // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 18. Економіка і право: зб. наук. пр. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2006. – № 4. – С.90–99.
12. Рибалкін В.О. Теорія власності / В.О. Рибалкін, І.В. Лазня. – К.: Логос. 2000. – 279 с.
13. Сірко А.В. Первісне нагромадження капіталу – економічна основа спонтанного переділу суспільного багатства / А.В. Сірко // Економіка і прогнозування. – 2004. – № 2. – С. 31–47.
14. Сірко А.В. Постприватизаційний перерозподіл та концентрація прав власності у перехідній економіці / А.В. Сірко // Економіст. – 2004. – №9. – С. 34–37.
15. Чухно А.А. Твори: у 3 т. / А.А. Чухно. – НАН України, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Наук.-дослід. фін. ін-т при М-ві фін. України. – К.: ВІПОЛ. – Т.1. – 2006. – 592 с.
16. Крищенко К.Є. Роздержавлення власності в умовах України / К.Є. Крищенко // Фінанси України – 2003. – № 3. – С. 10–21.
17. Покритан А.К. Ринкова трансформація і проблема пріоритетів у економіці України / А.К. Покритан // Економіка України. – 1997. – № 12. – С. 18–27.
18. Звіти Фонду державного майна України за 2002–2015 рр. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.spfu.gov.ua/ua/documents/docs-list/spf-reports.html>.
19. Статистичний щорічник України за 2001 р. / Держ. комітет статистики України; за ред. О.Г. Осауленка. – К.: Техніка, 2002. – 644 с.
20. Статистичний щорічник України за 2004 р. / Держ. комітет статистики України; за ред. О.Г. Осауленка. – К.: Консультант, 2005. – 591 с.
21. Питома вага державного сектору в економіці / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=UpravlinniaDerzhavnimSektoromEkonomiki>.
22. Статистичний щорічник України за 2003 р. / Держ. комітет статистики України; за ред. О.Г. Осауленка. – К.: Консультант, 2004. – 631 с.
23. Статистичний щорічник України за 2005 р. / Держ. комітет статистики України; за ред. О.Г. Осауленка. – К.: Консультант, 2005. – 575 с.
24. Статистичний щорічник України за 1996 р. / Держ. комітет статистики України; за ред. О.Г. Осауленка. – К.: Українська енциклопедія, 1997. – 618 с.
25. Хохлов М.П. Про економічний зміст категорії власності в транзитивній економіці / М.П. Хохлов // Економіка України. – 2002. – № 1. – С. 36–43.
26. Рибалкін В.О. Механізм і форми реалізації акціонерної власності / В.О. Рибалкін, Л.П. Мамичева // Економіка України. – 1999. – № 4. – С. 67–74.
27. Звернення Президента України до Верховної Ради України у зв'язку з Посланням Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2005 році» // Урядовий кур'єр. – 2006. – 10 лютого. – С. 2.
28. Звіти Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nssmc.gov.ua/activities/annual>.
29. 100 самых богатых людей Украины / Фокус. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://focus.ua/ratings/350253>.